

TÖRTÉNELMI VIZSGÁLATOK

A ZSIDÓK SZEGEDI LETELEPÜLÉSE KÖRÜL.

ÍRTA

REIZNER JÁNOS.

(Különnyomat: »A szegedi zsidók 1785 től 1885-ig, írták Löw Immanuel és Kulinyi Zsigmond. Kiadja a szegedi zsidó hitközség. Szeged 1885 « című munkából.)

SZEGED. 1885.

Nyomatott Endrényi Lajos és társánál Szegeden, 1885.

TÖRTÉNELMI VIZSGÁLATOK

ZSIDÓK SZEGEDI LETELEPÜLÉSE KÖRÜL.

Száz évvel ezelőtt II. József császár uralkodása alatt (az 1786-odik évben eszközölt népszámlálás adatai szerint) Magyarországon a zsidók létszáma 75128 főből állt, s ezen lélekszám összesen 15208 családot képezett.¹⁾ Az ország különböző részeiben, falvakban és mezővárosokban laktak, mert a királyi városokban letelepedniük nem volt szabad.

A szabad királyi városokban való letelepüléseket a t ö r v é n y nem tiltotta; a Corpus Jurisban erre vonatkozó rendelkezést hiában keresünk. Szabad királyi városokban a zsidók letelepülését a városok privilégiumai gátolták, a melyeknek értelmében zsidókat lakosokul befogadni a hatóságnak szabad tetszésére volt bízva.

111. Károly király Laxenburgban 1719 évi május hó 21-edikén Szeged város részére kiadott nagy szabadalmi levelében²⁾ világosan mondja a hatóságnak engedélyezett jogok során: „Polgárokat és lakosokat kebelébe befogadni; zsidókat és cigányokat megtűrni vagy meg nem tűrni“ a tanácsnak tisztében álland. Ugyanezen szabadalmi levél további soraiban az foglaltatik, hogy: „úgy a polgárok összessége, mint az egyes polgárok, lakosok, bármily nemzetiségűek is, nevezetesen a rá-cok és a zsidók (kik nem másnak, mint magának a városnak védnöksége és törvény hatósága alá vé-

¹⁾ Novotny Honor. Sciagraphia seu compendiarum Hungariae veteris et recentioris notitia historico politica. Vienna. 1798. Pars I. pag. 100.

²⁾ Eredetije a városi titkos levéltárban 138. sz. a.

tethetnek) úgy más egyebek, kik akár iparból, művészetből, akár kereskedelemből élnek, a város területén felmerülő polgári vagy fenytő, dologi vagy személyi ügyekre nézve, még a nemesek is polgári telkekre vonatkozó esetekben, a városi hatóság bíraskodása alá esnek, és a közterheket közösen viselni és hordozni tartoznak, annak világos kijelentésével, hogy senki az igaz közönséges római katolikus hittől idegen polgárnak semmi szín alatt be ne vétessék, vagy meg ne túressék.“¹⁾

Károly királynak ezen szabadalmi leveléből világos, hogy a hatóság (tanács) a lakosok közé zsidókat is felvehetett, akik ez esetben egyenesen a tanács védnöksége alatt állottak; de jogában állott a hatóságnak az is, hogy a városban letelepülni szándékozó zsidókat kérelmükkel elutasítsa.

A legtöbb szabad királyi város privilegialis levelében benne rejlett e jog, s a legtöbb szabad királyi város e jogával úgy élt, hogy a letelepülni szándékozók kérelmét elutasította, lakosai sorából a zsidókat kizárta. Már maguknak a hatóságoknak közszelleme igen kedvezőtlen volt a zsidók irányában; de főként a polgárság nyomása döntött a legtöbb esetben, mely egy-egy zsidó letelepülési kísérlettel szemben mindenkor nagy veszély megelőzését hitte azon összhangzó hatásos fellépésben, hogy a zsidó lakossági engedélyt ne nyerjen.

II. József császár uralkodása alatt a helyzet nagyban változott. Több szabad királyi város a zsidók letelepülését megengedte, s Szegeden is 1784/5-ben több zsidó család nyert lakossági jogot.

Azt hinnők, hogy a viszonyok ezen változását József császár nevezetes és sokszor emlegetett vallásügyi rendeleté, az úgynevezett „türelmi rendelet“ (decretum tolerantiale) szülte.²⁾

¹⁾ Ezen szabadalmi levél idézett szövege az eredetiben a következőkép hangzik: „Cives etiam et Incolas in médium sui recipere, Judeos et Zingaros admittero vel non admittere . . . — — — „Judicatum porro Magistratum, Ornes et singuli Cives, et Incolae, cujuscunque Nationis, et signantei quidem Rasciani et Judaei (qui non in alterius, quam ipsius Civitatis Protectionem, seu Jurisdictionem amplius assumi possint) ae alii universi, seu ex opiticio, artificio, seu Questura viventes, quoad cunctas Causarum species in proprio Territorio exortas, Civiles et criminales, Reales et Personales, prout et Nobiles Hespctu fundorum Civilium, subjacere, et communia Ónéra communiter ferre, et tollerare debent, hoc per expressum declarato, ut Nemo a vera orthodoxa Romano Catholica Religione alienus in Concivem ullo sub praetextu admittatur aut tolleretur.“

²⁾ József császár e rendeletének dátumát a legtöbb kútfő munka is hibásan közli. Horváth M., sőt Szlemenics is (Törvényeink története a dicső ausztriai ház ország-lása alatt 1740—1848. Budán 1860 54—68 lapok) téves dátumokat idéznek. A türelmi rendelvény az örökös tartományok számára 1781 évi okt. 13-adján adatott ki. Ma-

De téved, ki ezt hiszi. A türelmi rendelet 16 pontban részletesen tárgyalja az akatholikusoknak, az ágostai, a helvét és görög nemegyesült hitfelekezeteknek vallásügyi viszonyait. Tüzetesen intézkedik az említett hitfelekezetek szabad vallásgyakorlata körül, de a zsidókról szót sem tesz.

A tolerantiale cdictum nem adott a zsidóknak semmi alapot arra nézve, hogy a városok privilégiumaival szemben a szabad királyi városokban való letelepülésüket sikerrel kérelmezhetnék volna. A letelepülni óhajtó zsidóknak a szabad királyi városok sorompói csak akkor nyíltak meg, a midőn József császár politikai reformjait megkezdte; az egész ország közigazgatását merőben új alapokon szervezte; a vármegyéket, mint az ősi jog s az alkotmányoknak védbástyáit eltörülte; a kiváltságokat megszüntette s a szabad királyi városok külön-külön jogszabályait érvényteleneknek nyilvánítva, azoknak politikai, hatósági és egyéb belviszonyaikat érintő ügyei is az összhangzatos nagy munkához alkalmaztatta.¹⁾ Szóval a midőn az önkormányzat a városokban is megszűnt, s a városok ügyeiben a királyi biztosok a legmélyebb beavatkozásra alkalmat nyertek; csak akkor kezdetek a zsidók a szabad királyi városokban letelepedni.

S még akkor sem minden akadály nélkül. Első fokban, mint a szegedi tanácsnál is, a folyamodók nehézséggel találkoztak. Kérelmük végleges elintézését nem is nyert s úgy látszik, hogy az 1784/5-ödik évben letelepedett zsidók tanácsi vagy felsőbb hatósági jogot nem is nyertek legalább ennek írott nyoma nem maradt fenn. Hanem amint a hatóság elnézte magát a letelepülés tényét, úgy a folyamodók is megnyugodtak a lakossági jognak hallgatag és tényleg történt elnyerésében.

II. József császár halála előtt nagy alkotását önmaga semmisítette meg. Rendeletét visszavonta a tolerantiale decretum épségben tartásával, s az alkotmányos kormányzat helyreállítására az előintézkedéseket még maga tette meg.

gyarországra 1781 évi december hó 22-edikén „Generale für das Königreich Ungarn in Ansehung der Toleranz“ cím alatt bocsájtatt ki az első alaprendelet, a melyet a következő években több pótlás és magyarázat követett. (Lásd Sammlung der Kaiserlich königlichen Landesfürstlichen Gesetze und Verordnungen in Publico Ecclesiasticis vom Jahre 1767 bis Ende 1782. II. k. 1782—83 Wien 1784 ivr. 137 és 154 lapokon.) A zsidókra vonatkozó rendeletekről lásd Herrmann, Gescl. d. Isr. in Böhmen p. 71—78 1.

¹⁾ Szlemenics Pál. Törvényeink története a dicső ausztriai ház országlása alatt 1740—1848 Budán 1860 56—59 lapok.

A régi állapotok helyreállítása nem is történt minden zavar nélkül. Némely szabad királyi város a kebelében letelepült zsidókat nyíltan vagy hallgatag szerzett lakossági jogaik ellenére területéről kiűzte.

A zavart a 1790/1-edik évi országgyűlés szüntette meg, megalkotván a 38-adik törvénycikket, törvénytarunkban az első törvényt, mely a zsidóknak a szabad királyi városok egy némelyikében való letelepülését biztosítja. Az említett törvény szórul-szóra a következőkép hangzik: „Hogy időközben a zsidók állapotán is segítessék, míg ügyök és némely szabad királyi városoknak őket érdeklő kiváltságaik a legközelebbi országgyű 1 ésre jelentést teendő országos küldöttség által tanácskozás alá vétetnének és ő sz. kétségének s a karok és rendeknek egyező akaratából a zsidók állapotáról rendelkezés tétetik: a karok és rendek ő sz. Felsege hozzájárulásával elhatározták, hogy Magyarország és csatolt részeiben tartózkodó zsidók m i n d e n szabad királyi városban s más helyeken (nem értvén ide a királyi bányavárosokat) azon állapotban, melyben 1790 évi január 1 napján állottak, megtartassanak és ha ne tán kiűzettek volna, ugyanoda visszahelyeztesenek.“¹⁾ Ezen törvényben s a II. József császár uralkodása alatt előfordult s fentebb ismertetett körülményekben találjuk magyarázatát annak, hogy több szabad királyi városban, mint Szegeden is. a zsidók letelepülésüknek száz éves fordulóját ünnepelehetik. Mert azon szabad királyi városokban, hol a II. József császár uralkodása alatt életben volt kivételes állapotok alkalmából a zsidók lakossági jogot (nyíltan vagy hallgatag) nem nyertek, — ott a város privilégiuma a betelepülésre tovább is gátul szolgált. Példa erre a többi közt Debrecen városa.²⁾

Csak az 1840 évi 29-edik törvény szüntette meg a városoknak említett privilégiumait, a bányavárosok kivételével a zsidóknak bárhol leendő letelepülését, gyárak alapíthatóságát, iparuk s kereskedelmük folytatását megengedvén és biztosítván, és elrendelvén egyúttal, hogy a zsidók állandó vezetékneveket felvenni, s papjaik által rendes anyakönyveket vezetni tartoznak.

* *
*

Fentebb említettük, hogy 1784/5-ben József császár uralkodása idején életben volt kivételes állapotok alatt néhány

¹⁾ Lásd alább 42 és 148 lap.

²⁾ Kassán még 1841-ben sem akarták befogadni a zsidókat. Palugyay Megye-rendszer I. 96.

zsidó család települt le Szegeden. Idéztük III. Károly királynak Szeged város számára az 1719-edik évben kiadott szabadalmi levelét, amelynek értelmében a hatóságnak szabad tetszésétől függött, hogy a lakosok közé zsidókat is fel vegyen, vagy ezeket elutasítsa : s azon nézetünknek adtunk kifejezést, hogy Szegeden egy évszázaddal ez előtt Károly király privilegialis levelénél fogva zsidó lakos nem volt, s nem is lehetett. Támogatja ezen felfogásunkat Szeged város tanácsának 1768-adik évi október hó 3-adján kelt azon jelentése, amelyben a zsidók összeírásának nem foganatosítása azzal van indokolva, hogy a városban, mint ez előtt, úgy most is egyetlen zsidó sem lakik.¹⁾

Tényül fogadjuk ez adatot, de egy körülmény szigorú kutatásra ösztönöz bennünket, hátha a jelentés téves, valótlan dolgot leplez. S kutatásunk eredménye habár igen csekély, de mégis érdekes adalékokat s vonatkozásokat szolgáltat a magyar zsidók történetírója számára.

Ami a gyanút és szigorú vizsgálatot felkölti, az, hogy az 1723-adik évről vezetett tanácsi jegyzőkönyv 212 és 213 lapjain közölve van a zsidó eskümintá. Az említett helyen ugyanis a városi összes tisztviselőknek megválasztásuk alkalmával akkor még a templomban tétetni szokott, s minden hivatalra külön formulázott eskümintái közöltéinek, sőt köztök még a csöszök, gulyások s csikósok kötelességei is a legnagyobb részletességgel soroltatnak elő. Ezen esküminták közt fordul elő a zsidó eskü is és pedig előbb német, azután magyar szövegben. Mindkét szöveg a gyakori használat következtében már igen nehéz olvasásu, mit súlyosít az eredetileg is rossz minőségű tintának teljes elhalax ányodása. Néhol egyes szavak egészen hiányoznak, de ezeket a Verböcny III. r. 36 cím végén foglalt zsidó eskümintá nyomán kiegészíteni lehetett. Miután ezen esküszöveg némileg variánst is képez, magyar szövegét a következőkben közöljük :

„Juramentum Judeorum.

Ich N. N. Schwöre Gott den Ahnächtigen — stb. — —

Idem Juramentum Ungaricae.

Én N. N. Esküszem az élő Istenre, Szent Istenre, Mindenható Istenre, a ki eget Földet, Tengert és a mi ezekben vannak Teremtette, hog ebben az Causaban, mellyben engemet ezen keresztény (vádol) 'Feleségei ártatlan és ment vagiok, és ha vétkes vagyok az (föld el) nyelleyen, a melly Dátánt és Abiront el nyelte és ha vét

¹⁾ Szeged város levéltárában a számnélküli régi iratok közt.

(kés vagyok) Testem elszáradgyon és bél poklosságh reám essen, (mely) Elyzeus Imádsága által Nanian Sirust el hatjott, és (Jezii) Ilyeiseus Gyermekreire ment, és ha vétkes vagyok, nehéz (nyaval) ában, vér folyásban, és Gutta ütésben essek, és szörnyű (halállal) hallyak megh és Testemben Lelkemben jószágomban (el vesszek) és Ábrahám kebelében soha se jussak, és ha vétkes (vagyok a Sí) nay hegien Moysesnek adott törvénye töröllen el, (és mind azon írás) melly Moyses ött könyveiben írva vagon megh (szégyenitsen engem) ha ezen esküvésem nem igaz, és nem heles. Ad (onai és Isten) séginek hatalma engem töröilyen el. Ámen!¹⁾

Ez eskümintá arra hagy következtetni, hogy az 1723 év körül Szegednek zsidó lakossága ha nem is volt, a zsidók itten kereskedelmi ügyekben legalább hosszabb időre tartózkodási engedélyt nyerhettek. De legkevesebb a mit ebből következtethetünk az, hogy a múlt század elején a zsidók a szegedi vásárokon sűrűn és nagy számmal jelentek meg, s a gyakori érintkezés éi élénk üzleti forgalomnál fogva kifejtett peres kérdésekben a zsidóknak saját esküjük szerint való felesketése sűrűn fennforgóit.

Mert a városi levéltárnak összes iratait átvizsgálva, sehol semmi nyomát sem találjuk annak, hogy a hatóság a zsidóknak lakossági jogot adott volna. Pedig a múlt század első negyedében az : elnéptelenült Szegedre az idegenek beköltözése óriási arányokat öltött. A világ minden részéről került ide mindenféle nemzetiségű bevándorló. Valóságos bábeli állapotok voltak. Kis-Azsia és Macedóniából került néhány örmény és arnaután kívül legtöbb volt a „görög“ és „rác“ bevándorló. Ezek után az „Imperium“ majd minden apró fejedelemségből, de főként Bajorország és Westfáliából összekerült németek következnek sorba ; sőt még Svéd-, Franciaország, Svájc, Olaszország. Cseh- és Morvaországból is számtalanon költöztek ide, úgy hogy az eredeti magyar törzslakosság az idegenek által már jóval túlszárnyalva volt. Ez idegen bevándorlók nemcsak lakossági, de többnyire polgári jogokat is nyertek.

S nemcsak a város hatósága fogadta kedvező hajlamokkal a betelepülőket, kik itt különböző, egészen új iparágakat s mindennemű kereskedést honosítottak meg, hanem a várparancsnok is, ki a városi hatóság törekvéseivel merőben ellentétes célokat tűzött ki.

¹⁾ A zárjel közé foglalt szavak az eredeti szövegben olvashatlanul elhalványultak s kitörölődtek.

A múlt század elején 1702-ben szerveztetek a tiszai határ őrség a Tisza és Maros vonal mentén Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad s Zaránd megyékben, amely határőrség generá-lisa egyúttal szegedi várparancsnok volt. A várparancsnok a m i l i t i á t — katonai határőrség — Szegeden is be akarta hozni épen azon időben, a mikor a város hatósága legnagyobb igyekezetét fejtett ki a végre, hogy a török hódoltságtól nem-rég felszabadu't város régi szabad királyi városi joghatóságát visszanyerje, e joghatóságát a nemzet és tői vényhozás által elis-meresse, a várost az országgyűlésen a szabad királyi városok sorába becikkelyezhesse, s a város lakosából a többféle kivált-ságnak örvendő polgársági intézménnyé szervezze és fejleszse.

A város alkotmányos szervezkedés után törekedett, a ge-nerális várparancsnok pedig a katonai kényuralom érvényesítését tűzte ki. A kommandans a város lakosságából igen sokat m i l i c-nek — határőr — vett be. Ezeket a polgári hatóság alá nem tartozóknak nyilvánítá, sőt a város közterheinek viselése alól felmentette. A városi lakosok és a beköltöző idegenekből, de leginkább a rác menekültekből alak'tott müitiának városi belső, sőt külső te'keket osztatott ki. Ezen t^ül megengedte nek-kik a böimét és; é mészároskodást. Ily és egyéb önkénykedé-sek után a hatóság és a várparancsnok között nyílt viszály tört ki. Gr. Herberstein Ernesi kommandans ellen a város hatósága vádat emelt, a cancellaria, a „Bellicum“ — udvari hadi ta-nács — és más felsőbb foiumok előtt. Csodálandó szívóssággal és ügyességgel, minden hatóság előtt csaknem chamaeleoni szín-változtatással és kegykereső alázatossággal a város előljárói dia-dalmaskodtak a hatalmas kommandans fölött; és sok akadály legyőzése után a város polgárias fejlődését megsemmisítéssel fe-nyezető katonai határőrségi intézménynek Szegeden való meg-honosítása teljesen abban maradt, úgy, hogy az 1715-ödik évi országgyűlésen alkotott 37. és 107. törvénycikkek értelmében Szeged mint régi szabad királyi város, ezeknek so-rozatába uj ra beigtattatott, s 1719-ben a város charta magnáját képező szabadalmi levél részére kia-datott.

Szeged történetének legérdekesebb, legtanulságosabb kor-szakát ezen idők eseményei képezik. Ezen események sorozatá-ban egy zsidó érdekű ügy figyelmünket különösen felkölti.

1714-edik évi február hó 25-ödikén Kosta Poppe szegedi görög kereskedő a „palánk“ban levő lakását s boltját az abban levő minden felszereléssel együtt Moyses Izsák nevű zsidónak három évi időtartamra évi 36 forintért bérbe adta.¹⁾ A szerződő felek által aláírt okmány megerősítésre a várparancsnoknál mulattatott be. A megerősítési záradék az okmányon márc. 2-odiki kelettel meg is van, de az aláíró pecsétje s neve onnan ki van szakítva. Bár e szerint minden kételyt kizárólag megállapítani azt nem lehet, hogy ezen szerződés megerősítési záradéka a kommandanstól származott; de minden körülmény oda vall, hogy az okmányról hiányzó pecsét s aláírás gróf Herbersteiné. Nevezetesen a megerősítési záradék német szövegű, holott a városi urak a magyar vagy latin nyelvet használták. A bérbe adó görög tulajdonos mint általában a szegedi külföldi bevándorlók ügyeiknek elbírálásánál inkább választották a katonai hatóságot, mint a polgárit; annyival is inkább, mert az időben a „palánk“ majdnem kizárólag katonai területnek tekintett, legalább a katonai részről annak vétetett.

Már azon körülmény is, hogy ez irat a városi levéltárban fenntartatott több Herberstein-féle, a város jogain elkövetett sérelmeket igazoló s egykor corpus deliedként szereplő okmánnyal együtt, — felfogásunkat támogatja; de legjobban mellettünk szól a következő bizonyíték.

A szerződés kötéssel csak nem egy s ugyanazon időben a város két előkelő tisztviselője, Tömösvári János főjegyző és senator, ezen idők nagy alakja, ki néhány évvel később a város és általában a közügyek szolgálata körül szerzett érdemeinél fogva armalist is nyert, — továbbá Rózsa Dániel senator (ugyanaz, ki később mint boszorkány mester máglyán elégettett) a város többféle ügyeinek egyengetése végett Bécsben jártak. A legnagyobb szorgoskodással, s néha egy bizonyos furfanggal és különféle ajándékokkal igyekeztek a nagy urak pártfogását megnyerni. Éppen a Herberstein ellen folyó küzdelem tárgyában nem egy helyen állván valóságos „szégyen követ“, — arról értesülnek küldőik leveléből, hogy egy zsidó városukba letelepedett, boltot nyitott, sőt talán Herberstein uram kegyelméből a palánkban „fundust“ is nyert, amint Herberstein a militiába belépőknek azt széliében osztogatott.

¹⁾ Az eredeti szerződés Szeged város levéltárában az 1714-edik évi iratok csomagijában.

E hír meglepte a deputatusokat. Ezt is elpanaszolták több helyen és eljárásuk eredményéről március 17-edikén kelt levelökben a tanácsot a következőkben értesítik: „Az sidó dolgát is a hol illet promovealtuk: de csak ásztanács o Ily ak, hogy azon műnk álkod gyünk, hogy fundusra ne kaphasson, mert ha arra kap and, lészen dolgunk meddig ki úzhettyük, hasonló sorsban vannak Buda városiak, a mint itten lévő küldöt követek eleget beszéllettek ezen dologrul is.“⁽¹⁾)

Kétségtelen ebből, hogy az 1714-edik évben Moyses Izsák zsidó Szegeden letelepülni szándékozott, boltot nyitott, s hogy ezen szándékában Herberstein kommandansnak pártolását is bírta. Rövid idő múlva azonban a hatóság Herbersteint megbuktatta, a város szabad királyi városi jogait kivívta, s így Moyses Izsák letelepült zsidót — mint a bécsi deputatusok levelében olvastuk — szándékuk szerint kiűzhatték.

Ezt kell feltételeznünk, mert ezentúl a városi levéltárban semmiféle zsidó érdekű, vagy zsidókra vonatkozó iratot nem találunk.

Csak az 1735 és 36-odik évek képeznek kivételt, amely évekről két darab oklevél a következő érdekes dolgokat tárja fel.

Az első oklevél a helytartótanácsnak 1736 évi május hó 19-edikén kelt körrendeleté, amely szerint a zsidók panaszt emelvén a miatt, hogy az 1659 évi 71-edik és 1715 évi 79-edik törvények ellenére a bőrök vásárlásában nemcsak hogy mindenféle gátoltnak, hanem vásárolt áruikat tőlök elveszik, sőt őket igen gyakran meg is verik, ennélfogva a helytartótanács az említett törvényekre utalással rendeli, hogy a zsidók és más külföldiek („extranei“) vásáron kívül, ha a bírónál jelentkeznek, bőröket szabadon vásárolhatnak és e miatt semmiféle sérelmük ne legyen.

Az okirat külsején azon egykori jegyzői feljegyzés olvasható, hogy a rendelet a június 11-edik tanácsülésen elintézését nyert. Az elintézés módját azonban az említett határnapról szóló jegyzőkönyvben, de általában másutt is hasztalan keressük.

A második kiválóan érdekes oklevél a helytartó tanácsnak 1735-ödik évi szeptember hó 23-adián kelt körrendeleté, a melyben az országban lakó zsidóknak és vagyonaiknak összeírását rendeli el. A körrendelet mellék-

*) A levél Szeged város levéltárában az 1714-edik évi iratok csomagjában

letét képezi egy „schema“, mely rovatos táblázati») áll. s előtárja és megszabja, hogy az összeírásnak mire kell kiterjedni. De a schema már felsőbb helyen útmutatás végett kitöltött, s gyakorlati példákkal igyekeznek az akkor még nehézkesnek tetsző dolog minél egyöntetűbb kimunkálását megkönnyíteni. E schemában foglalt példák s felsorolások mély bepillantást engednek a zsidók viszonyaiba, mivel a példák a leggyakoribb, a legközönségesebb eseteket szokták felölelni. E szerint az egyik rovat ilyen módon van kitöltve „foglalkozására nézve kereskedő vagy mesterember.“¹⁾ Egy másik példa a foglalkozási rovatot így tölti be: „lovakkal kereskedik, vagy nyers bőrökkel, vászonnal, fűszerrel.“²⁾ Ismét tovább egy másik rovatban a következő példa szerepel „különféle apróságokat, nevezetesen prémet, szalagot, batyuval áruló.“³⁾ S ismét egy további példát a kitöltött rovat a következőkben tüntet elő: „posztó, vászon és selyem kelmékre berendezett állandó, rendes boltja van, avagy üveges, szabó, szeszfőző, korcsra áros, vám-szedő, — prémmel, szalaggal kereskedik.“⁴⁾

A schema további rovatait képezi az „évenként fizet“ (annue: solvit) felírású, ahova azt írták be, hogy az illető zsidó évenként mit fizet. S ezen rovat két részre oszlik, az egyik azon felirattal „örökös urának“, tudniillik a földesúrnak⁵⁾ míg a másik rovat felirata az volt, hogy „a másik urának, a kinek tényleges pártfogása alatt áll, vagy akinek telkén s illetőleg kúriáján tartózkodik.“⁶⁾

E két rovatba kellett külön-külön beigatni azt, hogy az összeírásban előforduló zsidó mennyit s mit fizet földes urának, s mennyit és mit védő urának. A schema szerint a védő úr majdnem még egyszer annyit kapott, mint a mennyi a földes úrnak járt. A tartozmányok mind a két fél részére kész-

¹⁾ „Condition« est seu exereet quaestura aut opificium.“

²⁾ „Exereet quaestura cum equis, aut pellibus non elaboratis, tela, aromatibus.“

³⁾ „Vei est mereator in Dorso varias minutias, úti fymbrias, ligulas etc.“

⁴⁾ „Aut fornicem babét stabiléra mercibus, panno, tela, sericeis Materyis repletura et simul, vei est Vitarius, sartor, creinati eoctor, oenopola, teloniator. Excret quaestura eum fymbrias, ligulis.“

⁵⁾ „Hereditario domino.“

⁶⁾ „Alteri Domino, sub cuius aetuali protectione, aut in euius fundo et curia est.“ A hivatkozott levelek Szeged város levéltárában az említett évi iratok csomagjaiban feltalálhatók.

pénzbeliek és természetbeliek voltak. Az előbbi a zsidó anyagi viszonyaihoz képest 5—15 frt közt változott, az utóbbiak pedig a schema felsorolása szerint fűszerek, bors, gyömbér, cukor, dohány, papiros, sáfrány, vászony, s fejdíszből állottak¹⁾, s mindezek határozott mérték s mennyiségben kiteendők voltak. E rovatos lap élénk világot vet a „hausjud“, „házi zsidó“ és védő ura közt levő viszony és kötelezettségre. Látjuk ebből, hogy a házi zsidó védő urának háztartásához majdnem mindenféle cikket s apróságot rendes tartozmányul szolgáltatott be azon védelemért, amit a védő úr sokszor a földes úr vagy más egyes hatalmaskodása ellenében kifejtett. De viszont látjuk azt is, hogy mily értéke van a régi iratokban gyakran előforduló azon vonatkozásnak is, hogy „van neki egy zsidaja.“ — Sőt ezen schmában a zsidó és védő ura közt feltárult viszony ad kulcsot III. Károly királynak Szeged város részére kiadott s fent idézett szabadalmi levelében előforduló következő rendelkezésnek alapos megértésére: „A zsidóknak nem másnak, mint magának a városnak védenősége és törvény hatósága alá vétethetnek.“ Vagyis Szegeden, s általában a szabad királyi városokban házi zsidók nem voltak, nem lehettek. A szabad királyi városokban tehát a zsidóknak külön védő urok nem volt, ilyenek csak a falvakon hatalmas nemes urakból kerültek ki.

A városi levéltárban egyéb zsidó vonatkozású iratot nem találunk, csak a számadásokban vannak még a zsidók érintve. A város évenkénti bevételei s kiadásairól szerkesztett számadást a felsőbb helyen megállapított forma szerint tartozott egybeállítani. A számadásnak évről-évre megújuló olyan rovatai is vannak, ahol a tárgy vagy egyéb viszonyok hiányában bevétel s kiadás az illető címen fel nem merült, s így arról számolni nem is lehetett. Így például a különféle bányajövedelmek címénél a számadásban évről-évre el kellett mondani azt, hogy a városnak nincsenek bányái s így azokból sem bevételük, sem kiadásuk nem volt.

Így van ez több tételre nézve, s így különösen a számadás bevételi 37-edik címe alatt a zsidókra s illetőleg a zsidóktól nyert bevételekre nézve is.

A múlt századból fennmaradt s József császár uralkodása előtt való évekről szerkesztett számadási könyvek bármelyikét

¹⁾ „Aromata, pyper, zyngeber, saccarum, tabacam, papyrum, crocum, tdam-peplum.“

ha előveszszük, a bevételi 37-edik tétel alatt, ahol a számadás szerint a zsidóktól származó bevételeknek s jövedelmeknek kellene szerepelni, egyik évben úgy mint a másikban, soha semmiféle bevétel nem szerepel. A bevételi rovat ezen meddősége pedig egyik évben éppen úgy mint a másikban, a következőképp van indokolva: „A zsidók kereskedésre nyilvános vásárokon kívül be nem bocsájtatnak, ugyanakkor pedig az álláshelyért vagy a sátor felállításáért nem fizetnek többet, mint a keresztény kereskedők, s az ily módon származó bevételek a többi jövedelmekkel vegyesen kezeltetnek. Bebocsájtásuk pedig személyük után mit sem fizetnek.“¹⁾

A számadásokban következetesen előforduló ezen indokolás arról tesz tanúságot, hogy a míg a falvakban lakó zsidóság a földesúr, a védő úr és még mások részére oly sok mindenféle tartozmány lerovásának volt alávetve; addig a városokban — legalább Szegeden — ha vásározni megjelent, személye után mit sem tartozott fizetni, s a vásárállítás és sátorállítás után tőle szedni szokott helypénz a többi vásárosok hely pénzdíjával teljesen egyező volt.

Önkénytelen felmerül itt az a kérdés is, hogy mikor és mily vásárai voltak ez időben Szegednek, amely vásárokat a zsidóknak látogatni szabad volt.

I. Lipót király 1690-edik évi szeptember hó 5-én Bécsben kelt szabadalmi levelében részletesen adja elő, hogy azelőtt a török háborúk és a forradalmak által okozott a Szeged vidéki lakosság elpusztult, elzüllött, s ez oknál fogva vásárok nem is tartattak, s minthogy a vásártartást megengedő régi szabadalmi levelek is elvesztek,²⁾ - ennél fogva a szegedieknek évenként és pedig a Szent-György martyr és szent Mihály arkangyal ünnepét követő 8 napon, tehát évenként kétszer nyilvános vásár tartását megengedi.³⁾

¹⁾ A városi számvévségi levéltárban kezelt 1739 —40-edik évi vagy bármely más évi számadásban az eredeti szöveg következőképp hangzik : „Hebraei praeter Nundinas publicas pro Quaestu non admittuntur, eotum autem non plus, quam aly Christiani Questores pro Statione vei Tentory erectione solvunt, ejusmodi proventus mixtim cum alys proventibus percipiuntur. Pro intermissione autem in Persona nihil desumitur.“

²⁾ A régi vásártartásokra vonatkozó ősi szabadalmi levelek a városi titkos levéltárban vannak.

³⁾ Lásd Szeged város titkos levéltára. 94 sz. a.

Így volt ez egész az 1720-adik évig, amidőn úgy Szeged város, mint vidéke nagy részben idegen bevándorlók által már újra benépesült, s a midőn az ipar és kereskedelem ismét lendületet nyert, s a midőn a vidék a béke áldásait valamennyire is élvezte és a rác határőröknek különösen a magyar fajt sorvasztó féktelenkedései már megszorítva lőnek. A két vásár ekkor már elégtelen volt.

Ili. Károly király — kinek atyai kegyességét Szeged népe oly sokféleképen élvezte 1720 évi február 19-én Bécsben kelt szabadalmi levelében Szegednek a már említett két országos vásáron kívül még kettőnek tartását, nevezetesen a Domokos és András napokon tartandókat megengedte; s mindezeket túl még hetenkint kétszer, úgymint szerdán és szombaton tartandó heti vásárok tartására is jogot adott.¹⁾ Így volt ez 1748-ig, de a Domokos napi vásárok (augusztus 4-edikén) egyáltalán nem sikerültek. Akkor még az alsóvárosi „h avibúcsúk“-nak nem igen volt a vidék részére azon vonzó ereje, a minő később kifejlett, de különösen a kecskeméti Lőrinc napi (aug. 10-ediki) vásár rontotta a szegedit. A Domokos napi vásár áttételét kérte tehát a város, s Mária Terézia 1747-edik évi dec. 4-én Bécsben kelt szabadalmi levelében e vásárnak Ignác napra (jul. 30-adikára) való áttételét meg is engedte.²⁾

Ezen vásárookra jártak be a zsidók úgy a közel vidékről, mint az ország távolabbi részeiből is. A vásárok alkalmával előfordulni szokott peres eseteknél való használat céljából vezetett be az 1723-adik évi tanácsi jegyzőkönyvbe is a tiszti eskük sorába azon esküminta is, a melyre a zsidókat esketni szokták, s a melynek szövegét fentebb egész terjedelmében közöltük. A jegyzőkönyv illető lapja a gyakori használatnak kétségtelen nyomait tárja elő, ami első tekintetre azt engedné következtetni, hogy Szegednek már a török hódoltság megszűnése után is volt zsidó lakossága, de az előadottak ennek ellenkezőjéről mindenkit meggyőzhettek, s tényül fogadhatjuk el azt, hogy a zsidók csak II. József császár uralkodása alatt 1784/5 -ben kezdettek Szegeden letelepülni.

Reizner János.

¹⁾ Szeged város titkos levéltára 1.39 sz.

²⁾ Szeged város titkos levéltára 150 sz. a.